

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Városi plébániák az Alföldön a XIV–XVI. században

A területi alapon szervezett nyugati keresztény egyház legkisebb egysége a középkortól a plébánia. A világi egyháztagok vallásos-egyházi élete a falvakban kizárólag, a városokban pedig elsősorban a plébánia keretei között folyt, ugyanis a koldulórendek megjelenésével a lelki élet területén a városokban újabb erő jelentkezett. A városi kolostorok azonban nem vették, nem vehették át a plébániák és a plébánosok kánonjog által biztosított legfontosabb tevékenységi körét, a keresztelest, esketést és temetést, részt vállaltak viszont a gyóntatás-áldoztatás, a misék, továbbá az imádkozás és ájtatosságok különböző fajtái területén.¹ A plébánia egyúttal az alsópapság életének színterét jelentette. Egyrészt az acholitusoktól a felszentelt papokig, másrészt a nagyobb plébániákon a káplánoktól az oltárosokon át a különböző javadalmasokig a plébános irányításával együtt látták el a plébániához tartozó lakosság lelki gondozását. A plébánia és a templom a közösségi élet fórumát is alkotta, ahol a vasárnapi misékre összejött a város lakossága, akiket nemcsak a mise liturgiájába lehetett bevonni, hanem az alkalom lehetőséget nyújtott a város, a világ ügyeiről való tájékoztatásra és a hívek ilyenén módon való szellemi-lelki befolyásolására.²

A magánegyházak kialakulásával egy-egy település birtokosa templomot építtethetett, s abba papot helyezhetett, miután presentálta, azaz bemutatta a püspöknél. Mint egyházalapítót megillette tehát a pap állításának, választásának joga, amely később patronátusi, azaz kegyúri joggá alakult.³ Mivel a plébános – mint láttuk – óriási szerepet játszott a város életében az egyháztagok lelki

---

¹ EBERHARD ISENMANN: *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500*. Stuttgart 1988. (ISENMANN, *Deutsche Stadt*) 216–218.

² MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971. (MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom*) 120–130.; ISENMANN, *Deutsche Stadt* 1988. 218.

³ ÉRSZEGI GÉZA: *Kegyúri jog*. In: *Korai magyar történeti lexikon (IX–XIV. század)*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp. 1994. 338–339.

életének irányításában, továbbá mint írástudónak és kánonjogi ismeretekkel rendelkezőnek jelentős befolyása alakult ki a városi élet más területein is, ezért nem volt mindegy a város *communitas*-a számára, hogy ki tölti be e fontos méltóságot. Személyének jelentőségét bizonyítja, hogy a Budai Jogkönyv a város tisztségviselői között első helyen említi a plébánost. A magyar szokásjog tankönyveként is alkalmazott XIV. századi „Ars Notaria”-ban pedig az szerepel, hogy a városi plébánosok felmentést kaptak a megyéspüspök joghatósága alól minden olyan, a város határán belül történő ügyben, amely szentszéki hatáskörbe tartozik.⁴ A fentiek miatt a városok vezetői és lakossága fontosnak tartották, hogy megszerezzék maguknak a patronátus, illetve a plébánosválasztás jogát, vagy valamiféle részjogot csikarjanak ki belőlük maguknak.

A plébánosválasztási jog megszerzésének több módját ismertette Dietrich Kurze, akinek munkásságát Fügedi Erik, Ladányi Erzsébet és Körmendy Adrienn után Kubinyi András használta fel alkotó módon a magyar középkori város- és egyháztörténetben.⁵ Mindenekelőtt egy városi közösség által alapított és épített új plébániatemplom révén, továbbá a kegyúrral folytatott egyezkedés során a jog bérletének elnyerésével, megvásárlásával, ispotálytemplom alapításával, valamint uzurpációval, azaz erőszakkal.⁶ A magyarországi gyakorlatban több esetben előfordult, hogy a földesúr megegyezéses alapon a hívekkel közösen gyakorolta a jogot.⁷ A fentiek egynémelyikére látunk majd példát az alföldi gyakorlatban, de akad több olyan is, amely során a jogbirtokostól a patronátust vagy subpatronátust nem tudták elnyerni egyes városok lakói. A plébánosválasztás mint a sarkalatos városi szabadságjogok egyike és a plébános szentszéki jogai mellett a tizedszedés joga a harmadik fontos kiváltság a város és plébánosa számára, amelyekkel élhetett. A három természetesen nem függött össze, egyik

⁴ KUBINYI ANDRÁS: Egyház és város a középkori Magyarországon. (KUBINYI, Egyház és város) In: KUBINYI ANDRÁS: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. (KUBINYI 1999.) 287–288.

⁵ KUBINYI ANDRÁS: Plébánosválasztások és egyházkormányzat a középkori Magyarországon. (KUBINYI, Plébánosválasztások) In: KUBINYI 1999. 269.

⁶ DIETRICH KURZE: Pfarrewahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. Köln–Graz 1966. 324–450.

⁷ KUBINYI, Plébánosválasztások 279.

vagy másik elmaradása jelezte a teljes városi szabadság korlátait.⁸ Kevésbé függött a város gazdasági erejétől és tekintélyétől, inkább a mindenkori birtokos szemléletmódjától.

Az Alföld két szabad királyi városa közül Pestnek a plébánosválasztási joga szerepel az 1244-ben kiadott kiváltságlevelében, Szeged város szabad plébánosválasztási jogának megszerzése azonban a múlt homályába vész. Csak 1458-ból értesülünk arról, hogy rendelkeznek vele, ugyanis Mátyás király ekkor megerősítette a papválasztási jogukat a Szent Demeter- és Szent György-plébániákban, továbbá a Szent Péter- és Szent Erzsébet-ispotályokban.⁹ A plébános-, illetve papválasztási jogot a szakirodalom alapján¹⁰ nem teljes kegyúri jognak, csak subpatronátusnak tekinthetjük, és feltehetően a szegedi polgárok a *hospes* jogokkal együtt kapták meg a királytól az 1240-es években.¹¹ Ha pontos adatot nem is találtunk a jog elnyerésére, a Szent Demeter-plébániára és a plébános jogállására vonatkozóan teszünk néhány észrevételt. A templomot feltehetően egy XI. századi uralkodó alapította, és így mint királyi kápolna, amelyet társaihoz hasonlóan a XII–XIII. század fordulóján alakítottak át plébániává, az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozott. Az esztergomi és kalocsai érsekség között a XII. század második felében és a XIII. század első harmadában tartó nyílt viszály idején a kalocsai érsek elérte, hogy főegyházmegyéje és *suffraganeus* püspökségei területén lévő királyi kápolnákat, illetve plébániákat a saját *jurisdictio*-ja alá vonja.¹² Így kerülhetett a Szent Demeter-plébánia Esztergom joghatósága alól

---

⁸ KUBINYI, Egyház és város 293.

⁹ SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/2. Bp. 1927. 781. sz.; REIZNER JÁNOS: Szeged története IV. Oklevéltár, név- és tárgymutató. Szeged 1900. (REIZNER, Szeged) 54–55. Magyar fordítása: Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv I. A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged 1985. 79.

¹⁰ KUBINYI, Egyház és város 288–290.

¹¹ A szegedi hospesek kiváltságainak katalógusát nem hagyományozta ránk oklevél, hogy rendelkeztek ilyennel, 1247-ből származó oklevélükből lehet rá következtetni. KRISTÓ GYULA: A szegedi hospes kiváltság. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus CVII. Szeged 1998. 29–33.

¹² JANKOVICH MIKLÓS: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei 1959. 74–84.; KOSZTA LÁSZLÓ: Adalékok az esztergomi és kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1992/3.

Kalocsa érsekségébe, és azt Esztergom a középkor során már nem is tudta visszaszerezni, ugyanis az 1522-es tizedjegyzékben Szeged az utóbbi érsekség részeként szerepel.¹³

Mindenesetre korszakunkra a papválasztás joga régi hagyománynak számított (amit Lukács zágrábi püspök is említ abban az oklevelében, amely szerint kápolnát építtetett a Szent Demeter-templom mellé, valamint kegyes alapítványt tesz),¹⁴ és a város első plébániája, az alszegedi nyomán a felszegedi is elnyerte azt – hogy milyen körülmények között, az nem ismeretes. A Szent Demeter-templom plébánosa exempt lehetett a főesperesi hatalom alól, ám arra, hogy a püspök szentszéke alá tartozó ügyekben is mentességet élvezett, nincsen híranyagunk, miután bebizonyosodott, hogy azon adat, amely szerint VIII. Bonifác pápa 1400-ban megparancsolta a Szent Demeter-egyház rektorának, hogy Egyed szegedi laikust a kiközösítés bűne alól oldozza fel, a segesdi plébániára vonatkozik.¹⁵

A Szent Demeter-templom és bizonyára a többi egyházi intézmény felett a szegedi tanács gyakorolta az ellenőrzési jogot, ami a középkorban természetes állapotot jelentett, hiszen számos kegyes célú adomány felett, amelyet a város polgárai tettek, kellett őrködni. Ez az említett Lukács érsek adományleveléből derül ki,¹⁶ ugyanis elrendelte: adományát vezessék be a városi jegyzőkönyvbe, mert azt remélte, hogy azt így nem felejtik el, és a megfelelő szent szolgálatokat a papok nem hanyagolják el. Tehát az ellenőrzést a városi tanácsra bízta. A plébániatemplomokon túl hasonló feladatot látott el a tanács a Szent Erzsébet- és Szent Péter-ispotályok felett is, amelyet feltehetően *vitricus*ok által végeztetett, hiszen ez esetben mint alapítónak és fenntartónak még jelentősebb anyagi kötődései, érdekei voltak. Az utóbbi – amely a mai Alsóváros területén állt s emlékéét

---

73–82.

¹³ BÁLINT SÁNDOR: Az 1522. évi tizedlajstrom vezetécknevei. Bp. 1963. (BÁLINT, Tizedlajstrom) 3–25.

¹⁴ REIZNER, Szeged 90–92.

¹⁵ Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged 1983. 415–416. (A vonatkozó rész KULCSÁR PÉTER munkája.)

¹⁶ REIZNER, Szeged 90–92.

a Régi Ispotály utca neve őrizte – emelkedhetett volna plébániai rangra, ha a polgárok összeállva plébániaalapító közösséggé ezt megteszik. Megelégedtek azonban az ispotálytemplom és a kolostor által nyújtott vallásos szolgáltatásokkal. Számomra éppen ez az egyik bizonyítéka annak, hogy a szakirodalom által ezen városrészrel azonosított középkori Alszeged nem itt terült el, hanem a vártól délre, a későbbi Palánk helyén, hiszen a később Alsóvárosnak nevezett részen plébánia a középkorban nem alakult. A lelki gondozást az ispotály rektora és az obszerváns ferences kolostor – amely már 1459-ben állt, hiszen a király hetivásárt engedélyezett előtte – papjai látták el.¹⁷

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Szeged plébániái nem rendelkeztek olyan *exemptio*-val, amely kiemelte volna a kalocsai érsek szentszékének joghatósága alól őket, talán a főesperes joghatóságától mentesültek, ugyanis nem találtunk egyetlen adatot sem a szegedi főesperes helyi működésére. A tizedet ugyancsak az érseknek fizették, amint az 1522-es tizedjegyzék bizonyítja.¹⁸

A papválasztás jogának megszerzése, illetve annak szabad érvényesítése nem mindig ment simán vidékünkön sem. Erre példa a Temes megyei Hodos, a későbbi mezőváros lakóinak esete, amelyet Kubinyi András ismertetett.¹⁹ A falu lakói 1368-ban már megválasztották papjukat, amikor uruk, Himfy Benedek bolgár bán a nyakukra ültette volna káplánját, akit ők nem fogadtak el, sőt kilátásba helyezték távozásukat, ha nem az akaratuk szerint rendeződik az ügy. A levelet feltehetően maga a plébános írhatta mint a falu egyedüli írástudója, ami a közösségnek és papjának erős összetartozás-érzését, sőt érdekazonosságát mutatja. A plébános nemcsak a városokban, hanem a falvakban illetve a két településtípus között elhelyezkedő úgynevezett *possessio-oppidum*-okban is a lakosság rendelkezésére állt, ha írásbeli munkát kellett végeznie, tehát egy személyben volt a település, falu, vagy *oppidum* lelkipásztora és hivatalnoka. A Szentés melletti Donátortnya bírójának és esküdteinek tollát is a plébános vezethette, amikor 1465-ben

---

¹⁷ BLAZOVICH LÁSZLÓ: Megjegyzések Szeged középkori jogi helyzetéhez. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged 1995. 92.

¹⁸ BÁLINT, Tizedlajstrom 3–25.

¹⁹ KUBINYI, Plébánosválasztások 277–279.

jelentést tettek arról, hogy Varjasi Jánosnak, Szilágyi Erzsébet officialisának a Csanád megyei Varjasteleken lakó jobbágyságát a Jaksicsok kifosztották.²⁰

Az alföldi városok és mezővárosok plébániáiról számos adat maradt fenn, de keveset tudunk azok patronátusi jogának alakulásáról, illetve a plébánosválasztásról. Debrecenben, ahol a Szent András-plébániatemplom mellett, amelynek a kegyura a váradi püspök volt, még két, a város területébe olvadt település, Szentlászló és Boldogasszonyfalva hasonló nevű plébániái álltak,²¹ mindössze egy adat maradt fenn a papválasztás mikéntjéről. Jóllehet a Szent András-plébánia kegyurai a Debreceni család tagjai voltak, az új templomot 1297 és 1317 között Imre váradi püspök építtette fel,²² amiből következően a kegyuraságát is elnyerhette, vagy legalábbis részesült abból. A papválasztás jogát azonban idővel megszerezték a debreceni polgárok, ugyanis 1502-ben Ambrus papot választották meg plébánosnak, ám ő a város akkori birtokosának is beleegyezését kérte, ami miatt a polgárok feldühödve a váradi káptalan előtt tiltakoztak.²³ Szeged és Debrecen példája azt mutatja, hogy a nagy alföldi városok polgárai megszerezték maguknak a papválasztás jogát. Sajnos Temesvárról ez ügyben csak annyi ismeretes, hogy egy domonkos (első említése: 1192) és egy ismeretlen rendű kolostor mellett (első említése: 1405), amelybe később ferenceseket telepítettek, két plébániatemplom volt: egyikük a Szent György, másikuk a Szent Eligius nevet viselte. Két ispotálya közül a Szentlélek nevű a városfalon belül állt, és a város polgársága alapította, a másik, a 10 ezer katona elnevezésű a városon kívül helyezkedett el, *fundatoraként* Ozorai Pipo özvegyét említik a források. A plébániák és ispotályok valamint a monostorok számából következően Temesvár lakosságának száma Szegedével vetekedett.²⁴

---

²⁰ DL. 16153.

²¹ GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. (ÁMTF.) 605–611.

²² BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. (BUNYITAY, Váradi püspökség) II–III. Nagyvárad 1883–1884. III. 217.

²³ SZÜCS ISTVÁN: Debrecen szabad királyi város története I. Debrecen. 1870. 142.

²⁴ ISTVÁN PETROVICS: Was There an Ethnic Background to the Veneration of St. Eligius in Hungary? In: LADISLAUS LÖB–ISTVÁN PETROVICS–GYÖRGY E. SZÓNYI (eds.): Forms of Identity. Definitions and Changes. Szeged 1994. 86–87.; ISTVÁN PETROVICS: Foreign Ethnic groups and

További kutatások szükségeltetnek a püspöki városok plébánosválasztását illetően. Váradnak Váradolaszival együtt a pápai tizedjegyzékek készítése idején már öt plébániája: Szentkereszt, Szentlélek, Szentjakab, Szentmárton, és Szentegyed volt, amelyek mellett még hármat: Szentmihály, Mindszent és Szent Anna létesítettek a középkorban.²⁵ A nyolc plébániáról és papjaikról számos adat maradt fenn, de a szakirodalom nem emlékezik meg a papválasztások körülményeiről. A plébániák kegyuraságát a káptalan és a püspök tartotta, de hogy leadtak-e belőle valamiféle jogot a polgároknak, azaz jobbágyaiknak, nem ismeretes. Hasonlóan keveset tudunk Csanád és Kalocsa plébániáiról.²⁶

A valódi városok, mint sarkalatos kiváltságaik egyikét megszerezték maguknak a szabad plébánosválasztás jogát, ám a mezővárosoknak nem mindegyike jutott el idáig. Az alábbiakban Gyula példáján mutatjuk be – máshonnan rendelkezésünkre álló kiegészítő adatok segítségével – azon plébániák és plébánosok helyzetét, amelyek és akik a feudális úr hatalma alatt maradtak, aki következetesen élt kegyúri jogával.

Gyula XIV. századi történetéről annyit tudunk, hogy 1313. évi első okleveles említése után az 1332 és 1337 között keletkezett pápai tizedjegyzékekben mint plébániás helyet jegyezték fel, illetve egy, a király kezén lévő uradalom központja volt, amelyet 1387-ben Zsigmond király Losonczi László erdélyi vajdának juttatott. Mivel a családban nem született fiúörökös, az uradalom és székhelye visszaszállt a királyra, aki azt 1405. november 5-én Maróthy János macsói bánnak adományozta.²⁷ Ettől fogva maradt fenn egyre több forrás Gyula történetéről, így számos adat egyházi életéről. A város, amely korszakunkban kevés időtől eltekintve mindig földesúri birtok maradt, vallásos életét mindekelőtt a plébánia határozta meg, majd a ferencesek kolostora gyakorolt rá

---

urban development in medieval Hungary: The case of Temesvár. *Analele Banatului. Series noua. Arheologic-Istoric*. 1997. 238.; ISTVÁN PETROVICS: The Fading Glory of a Former Royal Seat: The Case of Medieval Temesvár. BALÁZS NAGY–MARCELL SEBŐK (eds.): The man of many devices, who wandered full many ways. *Festschrift in Honor of János M. Bak*. Bp. 1999. 531–532.

²⁵ BUNYITAY, Várad püspökség III. 121–131.; ÁMTF 648., 686–688.

²⁶ ÁMTF. 851.

²⁷ BLAZOVICH LÁSZLÓ: Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban. *Bécs Megyei Múzeumok Közleményei* 1996. 351.

hatást. További egyházi intézményekként tarthatjuk számon az ispotály templomát, a Szent Elek-kápolnát. A Szent Móric-kápolna a Gyula városba olvadt egykori Szentmóric falu temploma lehetett. A Szentmóric utcán és Meggyes (a mai Medgyesegyháza elődje) faluban birtokolt telkeket. Az utóbbi telek helyett 1520 és 1526 között a Gyula és Békéscsaba között feküdt Fövényesen kapott hasonló értékű birtokot. A Szent Miklós-kápolnáról közelebbiek nem ismeretesek.²⁸

Gyuláról korszakunkból az alábbi plébánosokat ismerjük név szerint: Péter (1332–1337), Imre, egyúttal váradi kanonok (1454), István (1458), Mátyás (1508–1518), Vinográdi Máté egyben pécsi kanonok (1518–1520), Ábrahámfy János (1520–1529).²⁹ Amint a névsorból kitűnik, a gyulai plébániát kanonoki *stallum*ban lévők is betöltötték, és a szomszédos igen gazdag Békés megyei nemes család, a gerlai Ábrahámfyak egyik tagja ugyancsak vállalt papi hivatalt. Mindebből arra következtethetünk, hogy a gyulai plébánia jól jövedelmező szolgálati helynek bizonyult. Ezt igazolja Brandenburi Györgynek 1511. július 13-án Budán kelt oklevele, amelyben Mátyás plébánost megerősítette az egyházához tartozó javakban.³⁰

A plébánia birtokolta a mai Szabadkígyós határában állt Apáti falut, amelyet Maróthy László és János özvegyei: Orsolya és Borbála adományoztak 1451-ben.³¹ Birtokrészrel rendelkezett a korszakban a Gyula város határában feküdt Boldogfalván. A városban két utcát bírt, amelyek közül az egyik, a Szegény, más néven Cécó utca a város Békés megyei részén, a másik, a Palotahely utca pedig a város Zaránd megyében fekvő részén futott. A két utca lakói éppen úgy használhatták az uradalom területén lévő földeket, szántókat, legelőket, erdőket és vizeket mint az örgróf jobbágysai, és miként azt a korábbiakban tették. Fát, nádat és rőzsét a plébános építkezésre és más célokra szabadon vehetett igénybe

---

²⁸ SCHERER FERENC: Gyula város története I. A földcsúri város. Gyula 1938. 96.

²⁹ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tomus I. Bp. 1895. 51., 53., 66., 75., 81., 88.; Gyula város oklevéltára. (1313–1800) Szerk. VERESS ENDRE. Bp. 1938. (GYO.) 16., 28. sz.

³⁰ GYO. 60–61., 86. sz.

³¹ Békés megyei oklevéltár számos, hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal. Összegyűjtötték és közrebocsátották HAAN LAJOS és ZSILINSZKY MIHÁLY. Bp. 1877. 61–62.

az uradalom erdeiből. Jelentős bevétele származott a mindenkori plébánosnak a városban a Fehér-Körösön állt ötkerekű nagymalomból, amely a Zündt Mátyás-féle 1566-os metszeten is látható – igaz, három keréssel – és a Fokon lévő kétkerekűből, ugyanis a szombat estitől a vasárnap esti harangszóig befolyt jövedelmük a plébániát illette. Dobozon a Fekete-Körösön és a Fok nevű folyóvízen egy-egy háromkerékű malma volt. A két malom fenntartására s a malomcsatorna gondozására Doboz, Szanna, Györke, Szentbenedek (Gyula környéki települések), valamint két gyulai utca: Krakó és Újfalú lakosait a plébános jobbágyaival együtt kötelezte az örgróf. Akik a csatorna tisztítását és a gátak karbantartását elmulasztották, azokat 10 dénár bírsággal sújtotta. A Gyulán és Pélen (a Gyulavarsánd és Ottlaka közötti Nagypél elődje) szedett vámok tizede szintén a plébánia bevételeit gyarapította. A szép jövedelemből a plébánosnak gondoskodnia kellett a kezelésében lévő városi fürdő karbantartásáról és a plébánia vezetése alatt álló városi iskola épületének építéséről és javításáról. Az egyik malom üzemeltetése is feladatai közé tartozott.³² Mindezeket túl káplánjainak ellátásáról kellett gondoskodnia. Megtakarított pénze így is maradt, amit az mutat, hogy 1458. december 13-án István gyulai plébános 20 forintért telket vásárolt Gyulán Vitus aradi kanonoktól, aki talán egyik plébános elődjeként bírt telket a városban.³³

Bár a gyulai plébános bevétele versengett a *civitas*-ok plébánosainak javadalmazásával, amellet, hogy a város közösségének első tisztviselőjeként működött, elsősorban az uradalom mindenkori birtokosának, a várúrnak a magántisztviselője volt. Eljárt annak ügyeiben, amint 1445-ben a már említett „tiszteletre méltó férfi”, Imre gyulai plébános, amikor az aradi, csanádi és váradi káptalan előtt Pethki Lászlóval együtt tiltakozott Maróthi László és fiai nevében amiatt, hogy László nővére, Anna bizonyos birtokaikat elfoglalja. Miután Gál ispán várnagy számadásait átvizsgálva Brandenburi György örgróf sikkasztás miatt kártérítési pert indított elcsapott tisztviselője ellen, az aradi és csanádi káptalanoknál 1520-

---

³² Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja BLAZOVICH LÁSZLÓ, ÉRSZEGI GÉZA, TURBULY ÉVA. Bp.–Szeged. 1998. (Levéltárak – Kincstárak) 406.

³³ GYO. 16., 28. sz.

ban Vinográdi Máté gyulai plébános képviselte ura ügyét.³⁴ A magántisztviselői szerepre máshonnan is hozhatunk példát. Cegléden 1416-ban János pap egyszerre plébános és a birtokos óbudai klarissza apácák tiszttartója. Ugyanő az apácák Szond mezővárosában is működött tiszttartóként. 1459-ben Cegléd város jövedelmeit bizonyára már egy másik János plébános kezelte, akit az esztergomi érsek arra kötelezett, hogy az apácák bevételeivel számoljon el.³⁵ A két adat alapján úgy tűnik: Cegléden hosszú távon a plébános tisztségéhez kötötték az официális munkakörét, ami természetesen személyes javadalmazát növelte.

A plébánosnak mint magántisztviselőnek a jogait és a mozgásterét ura határozta meg. Az említett Mátyás plébános a *privilegium fori* birtokában közelebbről meg nem határozott ügyben úrnőjét, Frangepán Beatrixot Thurzó Zsigmond váradi püspök elé idézte a főpap 1508. szeptember 15-i oklevele szerint.³⁶ Ugyanezen Mátyásnak Brandenburi György már megtiltotta, hogy a városlakó jobbágyok és a várbeli tisztségviselők ellen előforduló pereit más bíró elé vigye, azokat csak az úriszék különböző fórumain intézhette, tudjuk meg az 1518-ban kiadott oklevélből: „... ezen időtől a továbbiakban Mátyás úr az örgróf úrnak a várban, Gyula mezővárosban és tartozékain élő familiárisaival, szervitoraival, jobbágyaival semmiféle ügyben más bírósági fórumon, sem a szentszéken, sem más világi bíró előtt nem fog perlekedni, hanem ha valamilyen perben áll eme jobbágyokkal, a mondott mezőváros bírója és esküdtsége előtt, ha netalán a várnagyokkal szemben indított volna pert, azt György örgróf előtt fogja folytatni, s az örgróf úr közbenszóló ítéletének és végítéletének, amelyet az ő összes ügyében hozni fog, minden tekintetben engedelmeskedni és szót fogadni fog.”³⁷ E jogkorlátozás azonban nem zavarta Vinográdi Máté pécsi éneklőkánokot abban, hogy *stallum*-át elcserélje Mátyás gyulai plébánossal a nagyobb jövedelem reményében, jóllehet az ő számára is ezen feltételeket határozta meg az

---

³⁴ GYO. 14., 23. sz.; 80. 105. sz. jegyzet.

³⁵ VASS ELŐD: Cegléd az Árpád-kortól a török kor végéig. In: Cegléd története. Szerk. IKVAI NÁNDOR. Szentendre 1982. 86.

³⁶ GYO. 47., 74. sz

³⁷ Levéltárak – Kincstárak 406.

idézet szerint Brandenburgi. Kanonoki címét azonban megtartotta, sőt plébániáját *archipresbiterialis ecclesia*-nak nevezte.³⁸

A vár és uradalom urának ugyanezen rendelkezését ismerte el kötelezvényében Ábrahámfi János plébános 1520. december 6-án, miután a gyulai egyházat birtokba vette.³⁹ Az őgróf uradalmához tartozó települések plébánosaival hasonló módon járt el. Kamarási Fodor János eperjesi (Békéscsabától délre, Újkígyós határában feküdt) plébános ugyanezen évben napi keltezés nélküli oklevelében ünnepélyesen ígérte meg, hogy a falu jobbágyaival esetlegesen fennforgó vitás ügyeiben nem kerüli el az uradalom bíróságát.⁴⁰ Ugyanilyen hűségnyilatkozatot követelt az őgróf Gyulai Gyúry András deáktól, titkárától, későbbi aradi kanonoktól, amikor az a simándi plébániát átvette, kikötve azt is, hogy az istentiszteletet a régi időktől szokott módon végzi és végezteti. Sadobrics Péter és Becsvölgyi Antal deák bánhegyesi plébános ugyancsak ilyen tartalmú kötelezvényt írt alá javadalmai átvételekor.⁴¹ Az utóbbi azért érdekes, mert miután a várúr áttért a protestáns hitre, és Gyúry András ezért lemondott állásáról, Kenderesy János az új hitet hirdetve, de azonos kötelezettségekkel vette át a simándi egyházat, amely 1525. június 1-én keltezett okleveléből kiderül.⁴² Az őgróf az előbbiekkal egyező nyilatkozatot kívánt meg a békési plébánostól, amint Budai Ferber János 1524. szeptember 25-i keltezésű leveléből megtudjuk.⁴³ A két utóbbi dokumentumból kiolvasható Brandenburgi új hitre térésének ideje is, amely nem lehet más, mint a békési és a simándi plébánosok hűségnyilatkozata között eltelt nem sokkal több mint nyolc hónapnyi idő. A fenti esetekből kitűnik, hogy gazdagságától függetlenül éppen olyan szervitorának tekintette az uradalom birtokosa a nagy, legalább 3000 lelket számláló birtokközpont, Gyula kanonoki *stallumot* bíró plébánosát a *latifundium*ához tartozó jeles mezővárosok: Békés és Simánd parókusaival egyetemben, mint a kis faluét,

---

³⁸ GYO. 80., 105. sz.

³⁹ Uo.

⁴⁰ GYO. 81., 106. sz. jegyzet.

⁴¹ MÁRKI SÁNDOR: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. Arad. 1892. 515.

⁴² Uo.

⁴³ GYO. 83. (110. sz.), 82–83. (109. sz.)

Eperjesét, vagy Bánhegyesét és bekövetkezhett akár vallásváltozás is, földesúri és kegyúri jogait zavartalanul kívánta érvényesíteni.

A plébános és településének lakói között nem egy esetben az adók, azon belül főleg az egyházi tized – amelyből a plébános is részesült – fizetése körül keletkezettek jogviták. Megoldásuknak egy másik módját hagyományozta ránk a Szabadka plébániájának középkori történetéből fennmaradt egyetlen oklevél. Váradi Péter kalocsai érsek 1496-ban a tizedfizetés nem teljesítése miatt egyházi tilalom alá helyezte a szabadkaiakat, amelyet II. Ulászló király óhajára feloldott. Péter plébánost értesítette, hogy miután Dengelegi Pongrác Mátyással, Szabadka urával tisztázta a tized fizetésének mértékét, haladékat ad annak a következő év Szent György napjáig való teljesítésére. Ha addig a tized fejében járó összeget nem fizetik ki, a települést újra *interdictum* alá helyezi.⁴⁴ Jelen esetben feltételezhető, hogy Péter pap az érsekhez fordult ügyével, aki nem habozott az egyházi büntetés kiszabásában. A király viszont a jövedelmeikben ellenérdekelt két felet, a világi és az egyházi urat egyezkedésre szólította fel. Számunkra úgy tűnik, hogy a szabadkai plébános szélesebb jogokkal rendelkezett, mint a gyulai uradalomban szolgálók.

A plébánosnak jövedelméből kötelessége volt a rábízott intézmények, épületek fenntartása. Gyulán – mint említettük – ez az iskola, a fürdő és a malom karbantartását jelentette a plébánia épületének gondozása mellett.⁴⁵ A plébánia javainak megőrzése és gyarapítása a simándi és békési egyházak átvételekor tett hűségnyilatkozatokban ugyancsak szerepel.⁴⁶ A mindenkori plébánosnak szolgálati helyén kellett tartózkodnia (*domicillum*), a szent dolgok (a szentségek kiszolgáltatása, misemondás, zsoltosmázás), a hívek lelki életének irányítása és körültekintő gondozása fontos feladatai közé tartozott. Hosszabb távolléte alkalmával pedig helyettest kellett állítania, akit fizetnie kellett vagy prebendát kellett biztosítania számára.⁴⁷ Ezeket nemcsak a kánonjog írta elő a plébánosok számára, hanem a

---

⁴⁴ IVÁNYI ISTVÁN: Szabadka szabad királyi város története II. Szabadka 1892. Okmánytár. 8. (5. sz.) Az oklevél helyes keltezése: 1496. január 3.

⁴⁵ Levéltárak – Kincstárak. 406.

⁴⁶ GYO. 82. (108. sz.), 83. (110. sz.)

⁴⁷ MÁLYUSZ, Egyházi társadalom 121., 129.; Levéltárak – Kincstárak 407–408.

kegyúrral kötött megállapodások is tartalmazzák, mégsem teljesítették, illetve teljesíthették őket. A korabeli gyakorlatnak megfelelően Brandenburgi híveinek jutalmazására és fizetés kiegészítéseképpen adott tisztségviselőinek plébániát. Gyulai Gyúry András, az örgróf titkára a simándi plébániát kapta, káplánja, Budai Ferber János pedig a békésit. Feltételezhetjük, hogy a világi hivatal mellett, amelyet uruk mellett betöltöttek, mily kevés idejük jutott plébánosi teendőikre. Helyettest állítottak, maguk pedig csak a bevételek megszerzésével törődtek.

A fenti paptípusnak jellegzetes képviselője volt a dalmáciai Scardona város szülőtte, Sadobrics Péter, akinek pályáját gyulai tartózkodása idején tudjuk nyomon követni. Azokhoz a horvát származású tisztségviselőkhöz tartozott, mint Gerdosics Péter, Dudics András, Benkovics Miklós és mások, akik még Corvin Jánossal, majd pedig Frangepán Beatrixszal érkeztek Gyulára, és közülük többen Brandenburgi átvett gyulai udvartartásába. Neve 1508-ban bukkant fel, amikor Frangepán Beatrix Dudics András helyett Salfinai Simonnal együtt várnagyként fogadta fel. Ez időtől mintegy három éven át szerepel a forrásokban, 1512-től már nem találkozunk vele.⁴⁸ Talán nem csalódunk, ha úgy gondoljuk: ő az, aki 1523-ban Pozsonyban járva mint pápai jegyző kötelezvényt adott az örgrófnak arról, hogy miután a vári (Gyulavári) plébániát, a gyulai Szent Elek ispotályt és a békési Szűz Mária-kápolnát ura kegyéből bírja, jó szolgája lesz, és felmerülő ügyes-bajos dolgaiban az örgrófhhoz, illetve a várnagyi bírósághoz fordul majd.⁴⁹

További emelkedésére a ranglétrán nem kellett sokáig várnia, mert 1524-ben Ahorn Jánossal együtt elnyerte a várnagyi tisztelet.⁵⁰ Ezek után már csak az örgróf állt felette, ugyanis az uradalom peres ügyeit ő intézte, és a várnagyi bíróságot vezette, mivel várnagytársa nem ismerte a helyi jogot.⁵¹ Hivatali pályáján tovább emelkedik. Várnagytársa és az udvarbírói feladatot ellátó Ahorn János távollétében az udvarbírói tisztséget viseli, amelyben 1528-ban, Ahorn távozása után az örgróf állandósította. 1525-ben elnyerte a váradi kanonokságot, amelyet

---

⁴⁸ KARÁCSONYI JÁNOS: Békésvármegye története I. Gyula 1896. (KARÁCSONYI, Békésvármegye) 64., 73.

⁴⁹ GYO. 82–83. (109. sz.)

⁵⁰ KARÁCSONYI, Békésvármegye 77.

⁵¹ IVÁNYI BÉLA: München levéltárai magyar szempontból. Levéltári Közlemények 1934. 84.

Czibak Imre váradi püspök elvett tőle 1528-ban, de 1530-ban, amikor Gyula várát átadták az inkább katonáskodó, mint a lelkiekkel törődő váradi püspöknek, visszakapta *stallumát*.⁵²

Sadobricsnak a javadalmaiért feltétlen hűséggel kellett szolgálnia urát. Csak néhányat említünk meg azokból az ügyekből, amelyeket mindennapi munkája mellett végeznie kellett. A megyei nemesek és Brandenburgi között ellentétek keletkeztek amiatt, hogy a birtokain jobb feltételeket adó őrgrófhoz szökdöstek a Békés és Zaránd megyei nemesek birtokairól a jobbágyok. Tovább élte a helyzetet, hogy Brandenburgi birtokainak határát kívánta kiigazítani, ami a labilis határvonalak miatt számos helyi vélt vagy valós érdeket sértett. Mindezen ügyekben a megyegyűléseken és a királyi udvarban Sadobrics képviselte az őrgrófot.⁵³ 1527-ben az állami adó elengedése ügyében járt közbe eredménytelenül Ferdinánd királynál. Szalaházy egri püspöknél az 1527-ben ki nem fizetett tizedek ügyében fáradozott, valamint képviselte urának azon szándékát az udvarnál, hogy Ferdinánd király juttassa neki Czibak Imre birtokainak azon részeit, amelyek a gyulai uradalom szomszédságában találhatók.⁵⁴ 1527–28-ban, miután a király Brandenburginak adta Békés megye főispáni tisztségét, annak kihirdetését az ellenséges érzületű megye közgyűlésén az őrgróf Sadobricsra bízta. Nem is sikerült céljuk elérése az első alkalommal, csak miután a megye fellebbezését elhárították az udvarnál.⁵⁵

Urának szolgálata mellett saját ügyeiről sem feledkezett meg. Miután Czibak püspök Sadobrics váradi kanonokságát a János királyhoz és hozzá pártolt péli plébánosnak adta, 1528-ban ostromolni kezdte a *marchiót*, hogy adományozza neki a péli plébániát, amelynek jövedelmeit már lefoglalta.⁵⁶ Az ura ügye mellett kiálló szervitor anyagi veszteségeért így módon próbálta kárpótolni magát annak segítségével. Hogy kortársaihoz hasonlóan csak anyagi érdekektől vezérelve cselekedett, azt jól bizonyítja a vári bíró és jobbágyok által a *marchiónak* küldött

---

⁵² KARÁCSONYI, Békésvármegye 79., 92., 103., 105., 112.

⁵³ Uo. 79., 81–85., 94.

⁵⁴ Uo. 96–99.

⁵⁵ Uo. 100–102.

⁵⁶ GYO. 141. (159. sz.), 142. (161. sz.)

panaszos levél, amelyben leírják, hogy zaklatásai miatt már 16 jobbágy eltávozott a faluból, ugyanis pénzben és terményekben sokat, a törvényes járandóságon felül követel. Kéri urukat, hogy szabadítsa meg őket a zsarnok plébánostól.⁵⁷

Sadobrics, bár mindvégig hűségesen szolgálta urát, ám végül, mikor nem látta tovább értelmét a Czibak Imre által folytatott ostrom idején a védekezésnek, megegyezett Czibakkal a vár átadásáról, amelynek fejében visszakapta a váradi kanonokságot, és jutalomképpen egy gyulai oltárigazgatóságot is nyert.⁵⁸ Ezek után hinnünk kell Marchard Kontz puskaművesnek, Brandenburgi emberének: malagai bort iddógálva ülte meg társaival a vár átadását. Ezzel a képpel lép ki történetünkől, ugyanis a források további sorsáról hallgatnak.⁵⁹

Sadobrics Péter számunkra a papi pályát választó, tehetsége révén felemelkedni vágyó XVI. századi ember típusa, aki világi szolgálatba állt, hogy pályáján előre jusson. Képességei révén az uradalmi hierarchiában a csúcsra jutott, várnagy és udvarbíró lett. Otthonosan mozgott a királyi és nemesi udvarokban, megye- és országgyűléseken. Bár felszentelt pap volt,⁶⁰ kiismerte magát az egyházi és világi élet területén egyaránt. Kortársaihoz hasonlóan átjárható volt számára mindkét világ.

A jövedelmeket illetően – mint Mályusz Elemér rámutatott – a kanonoki *stallumok* és a gazdagabb plébániák hasonlítottak egymáshoz.⁶¹ A két *stallum* betöltéséhez ugyancsak egyforma (kánon- és civiljog) ismereteket kívántak meg. Ennek következtében könnyen lehetett „állást” változtatni vagy halmozni. Példáinkat csak a források szűkszavúsága és szétszórtsága miatt nehéz gyarapítani. Eggyel azonban szaporíthatjuk listánkat. Bezdédi Mihály kisvárdai plébános 1445-ben lett váradi kanonok, majd 1447-ben mint békési főesperest és egri kanonokot említették. Két újabb méltósága mellett megtartotta váradi kanonok-

---

⁵⁷ GYO. 148–149.

⁵⁸ KARÁCSONYI, Békésvármegye 112.

⁵⁹ A Békés Megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1893. 19–32.

⁶⁰ GYO. 149. (170. sz.)

⁶¹ MÁLYUSZ, Egyházi társadalom 130.

ságát is.⁶² Mivel a világi értelmiségi pályákon hasonló felkészültség révén boldogulhatott a kor embere, könnyen lehetett váltani, mint ezt Sadobrics tette. Bár, amíg a józan ész engedte, hűen szolgálta urát, ám 1528-ban, miután nyilvánvaló lett, hogy Ábrahámfi plébános a Zápolya pártot támogatja, a gyulai plébániát, a veszedelmes ajándékot már nem fogadta el urától,⁶³ hiszen gondolnia kellett jövőjére. Az ország másik végéből származott, de teljes egzisztenciája e vidékhez kötötte.

Sadobrics Péter sorsa azt példázza számunkra, meddig emelkedhetett fel egy tanult, eszét jól forgató, csak ura támogatására számítható értelmiségi a XVI. század első harmadának Magyarországon. Az ő és paptársai sorsa megerősíti az ismert igazságot: a saját történelmét élő ember nem ismeri fel annak mélyén fekvő lényegét. Esetünkben sokszor már más hitet prédikálnak a helyi vezető pap szószerűkéről, Laki pedig még mindig újabb *stallum*ok után fut. Nem veszi észre, hogy rövidesen elveszti azt is, amit már birtokol. Az egyház papjai – annak eredetileg meghirdetett eszményeinek teljes ellentétébe fordulva – ugyanis evilági dolgokkal foglalkoztak a hierarchia csúcsától az alsó rétegekig. Ezek után érthetőek a tridenti zsinat intézkedései: papok eltiltása világi pályáktól, *stallum*-halmozástól, *domicillum*, a papképzés új formája, hittételek, liturgia, szentségek pontos körülhatárolása, stb. A középkori egyház egyik szép hagyományát: a papválasztást a protestáns egyházak örökölték tovább, egyúttal megismerhettük annak okait is, hogy a katolikus egyház később miért állta útját a plébánosi hely ilyen jellegű megszerzésének.

---

⁶² BUNYITAY, Váradi püspökség II. 134–135.; A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHÉLYI DEZSŐ, KAMMERER ERNŐ, LUKCSICS PÁL. Bp. 1871–1931. IX. 232.; NÉMETH PÉTER: A kisvárdai római kat. templom Szent László ábrázolása. In: Tanulmányok Kisvárdai történetéből. Kisvárdai 1983. 17.

⁶³ KARÁCSONYI, Békésvármegye 105.